

ԱՐԵՒԵԼՔ

ՀԱՆԴԷՍ ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻ : — ԹԻՒ Է.

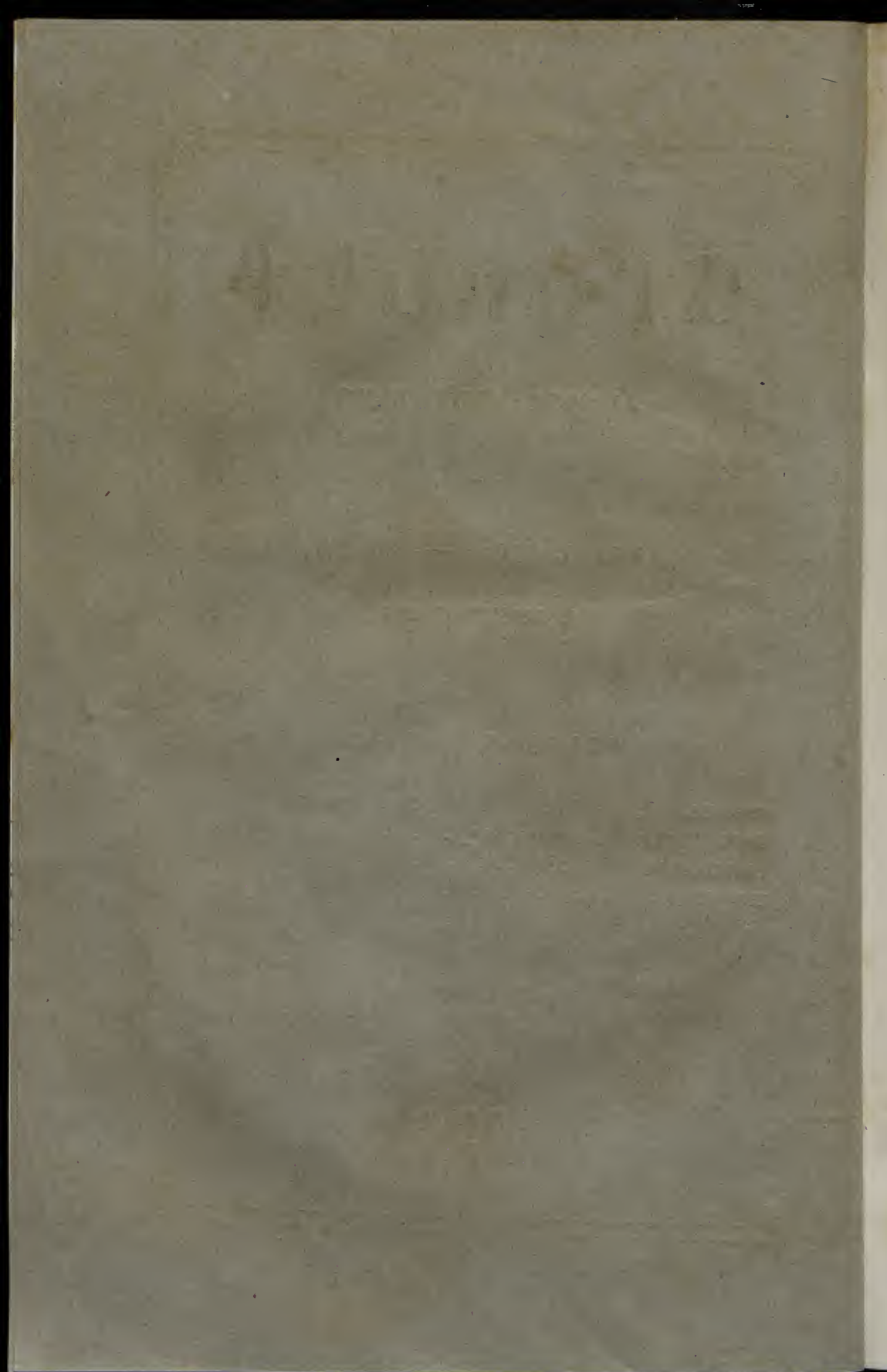
1. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1855.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ	ՀԱՐՄԱՅ.
ՏԻԿԻՆ ԼԱՎԱԼԷԹԻՆ ԱՐԻՈՒԹԻՒՆԸ	—
ԼԱՇԱՄՊՈՏԻՆ ԱՌԱԿՆԵՐԸ	—
ԱՅԼԵՒԱՅԼԻ	—

ԲԱՐԻՉ.

1855

ԱՐԵՒԵԼՔ

ՀԱՆԴԷՍ ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

Ա. Զ. Գ. Ա. Յ. Ի. Ն.

Անկլիայի երևելի քաղաքագէտներէ մէկը կ'ըսէր Թէ՛ « պատե-
րադմը չը թողուր ազգ մը այն վիճակի մէջ, ուր կը գտնուի պատե-
րադմէ առաջ » . հարկաւ Թէ՛ բարի և Թէ՛ յոռի վիճակ կը յաջորդէ
առաջինին և ազգը կ'այլակերպէ : Այս նշանական խօսքին ճշմար-
տութիւնը ոչ միայն սոփեայ դէպքերը՝ այլ և ընդհանուր պատ-
մութիւնը, ամօրի փաստերով, կը հաստատեն : Զը կայ ազգ մը,
որքան կամակոր և ըլլայ, որ մէջ մը յուզուի, իր արինքը թափելէ
և էութիւնը վտանգի մէջ գնելէ ետեւ, դառնայ հանդարտիկ իր
առջի վիճակը գտնէ : Նայէ՛ ի՞նչ էր Ֆրանսա կէս դար առաջ, ի՞նչ
նիւթական և բարոյական վիճակի մէջ կ'ապրէր. օր մը, վե՛հ և
միտակ օր իր տարեգիրներու մէջ, ազատութեան կէնսատու մրրիկը
եկաւ իջաւ իր վրայ, ամէն բան տակուկրայ ըրաւ, շատ վնաս
տըւաւ, այս անուրանալի է, այլ նայէ՛ ի՞նչ կենդանութեան ոգի

բերաւ ասպագայ սէրունդին : Նշմարէ՛ ի՞նչ էր Սպանիա մէկ դար առաջ, և նշանակէ՛ ո՛ր ինկաւ իր մօլի եռանդով և մօլար փափագով : Ֆրանսա առաջին աղջ աշխարհի հղաւ, և Սպանիա ղեռ մինչև անցեալ տարիներս զերի կըմնար անողոք նախապաշարումներու : Նայէ ի՞նչ էր Աւստրիա մեր զարու սկիզբը և կը տեսնես թէ օրէ օր ի՞նչ կէրպով այլայլելու և քայքայելու վրայ է : Քննէ՛ ո՛ր էր Սարաէնիա մէկ քանի տարի առաջ և շուտով կը նշմարես թէ ո՛ր է հիմա, ո՛ր կողմը կը հակի, ո՛րու հետ կ'արշաւէ և ո՛ր զրօշակի դաշնադիր է : Նայէ և կը զարմանաս թէ ո՛ր էր Թիւրքիա յոյներու ասպտամբումէնէ առաջ և ո՛ր է հիմայ... :

Արեւելի կոխէ հտքը Ասիա պիտի այլակերպի (1) և կամայ տկամայ իր հին ու պատառուն կեղևը պիտի թօծւէ. այս է պատմութեան վճիռը, այս է նաև բնական օրէնքը որ ամէն մէկ վիճակի մը սահման է զրեր և կը հարկադրէ որ անընդհատ փոփոխում մը կառավարէ նիւթական աշխարհը : Արեւելք պիտի փոխի, այս հիմայ յայտնի և ակներև է, և ուրիշ ճամբայ մը պիտի բռնէ վասն զի հինը անգնալի հղաւ պատերազմի ոսկերտախօլը : Արեւելք պիտի քալէ այս նոր ճամբայի մէջ, վասնզի մէկ տարի Ֆրանսայի և Անկլիայի հետ համաբայլ ընկերանալէ հտե կռնակ դառցնել և զարտուղիլ անհնարին է, վասնզի իտ դառնալու համար ազատութեան նահատակներու վրայ կոխելու է մարդկութեան օրէնքը նախատելով... : Արդէն հիմայ քաղաքական նոր օգոյցորտ մը պատեր պաշարեր է զինքը ամէն զիէ. արդէն այն օղին մէջ կ'ապրի և կը սնանի : Առ այժմ այս միայն կրնանք հաստատել, այլ ասկէ աւելին քննելու իրաւունք չ'ունինք. մեղի չ'իյնար ըսելու թէ այս օղը ողետո՞ւ է և թէ մահաբեր. հանդիսատեսները մեղմէ լաւ կրնան զիտել և ճշմարիտ համոզում մը ստանալ :

Ինչպէս բոլոր Արեւելի նմանապէս մէր ազգին վիճակն ալ պիտի փոխի, հարկաւ պիտի փոխի. ասոր վրայ վայրկեան մը տարակուսիլը յիմարութիւն է : Ուստի ամէն հայրենասեր սիրտեր հիմա կ'ընէ կը հարկադրին ասպագայի վրայ խորհիլ և զան պատրաստել իսկ : Խոհեմութիւնը, այն տարտամ և կոյր խոհեմութիւնը որ մեր ազգին այնքան վնաս տըւեր է, չ'արգիլէր որ այս քընքնէի, և հայրենական սէրը հարկ կը դնէ, ընդ հակառակն, որ

(1) Se métamorphoser.

այս ամէն կերպով և ամէն զիւէ, քննելի : Ապասելու չ'է որ բանը բանէ անցնի, ինչպէս կ'ըսեն, կամ ուրիշները զան և մէջ օգնութիւն ընեն : Այսպիսի ակնկալութիւն մը հիմնովին անհաստատ է, և այն յոյսը որով շատերը կը խաբւին՝ բնաւ պատիւ չ'ընեն մեղ : Եթէ Եւրոպայի մէջ անծանօթ բան մը կայ այն մեր ազգն է, և անծանօթին ոչ օգնութիւն հասնող և ոչ բաշարիւր տուող մը կ'ըլլայ : Հայ ժողովուրդը այս յիշելու է միշտ որ չը յուսահատի և կարելի եղածը սկսի ի գործ դնել : Ասկէ տաս, քսան տարի առաջ հայու անունը անգամ լսելի և խմանալի չ'էր Ֆրանսայի մէջ և հիմայ անգամ Քրօսադի մը անունը կայ մեր անունը չը կայ.... : Խնչ դառն վիճակ, երբ մեր օտարազգի բարեկամներէ անգամ այս հարցումը միշտ կը լսենք. — Հայը ի՞նչ է. ի՞նչ վշտալի տեսարան, երբ Բարիդի օրագիրներէ մէկը (1) մեր ազգութիւնը կ'ուրանայ և զմեզ անճշտ կը կարծէ : Մեր ազգը շատ տառապանք կրեր և տարաբաղդութիւններ տեսեր է այլ այսպիսի մոռացում մը ամենէ վերացուն և աղետալի կրնայ սեպւիլ. վամպիր, տրամալի սիրտով կը կրկնենք, անծանօթ ազգի մը վրայ անտարբերութենէ ուրիշ բան չը տեղար, և զրեթէ մահատու վէրքի մը չափ հարուած կը պատճառէ :

Այսպիսի տարաբաղդութեան առիթը բնաւ չ'է հիմայ անօգուտ է, վասն զի ինչ և ըլլայ այն, մենք ենք միշտ յանցաւոր. և եթէ տակաւին լսենք և մեր հիւսօրեայ վէրքերը պահենք, եթէ տակաւին անաբեկ մեր գառն արտասուքը ընպենք որպէս զի անոր հէտքը չը հշմարի տեղ մը, եթէ մեր օրերու մէջ ալ անհոգ նիւրհներ, այս յանցանքը աններելի կ'ըլլայ և այն արհամարհանքը որով կ'արհամարհւինք, օրինաւոր : Այս արհամարհանքը մէկ կէրպով միայն կրնայ փարատուիլ և զմեզ մոռացումէ ազատել. — մեր էութիւնը յայտնելով և մեր ընկերական վիճակը երևան հանելով օտար ազգերու առջև : Եւ ո՞վ արդեօք կրնայ այսպիսի ազնիւ ջանք մը իր վրայ առնել, եթէ ոչ բոլոր ազգը, և միահամուռ եռանդ մը. վասն զի մասնաւորի ուժը ոչ միայն անկար է այլև շատ պարագայի մէջ ամուլ և անբերրի : Մեր վտարանդի և վշտահար կեանքի մէջ շատ անգամ այս խորհուրդածութիւնները ըրեր ենք և զրեթէ ամէն օր կ'ընենք, վասն զի համոզեալ ենք թէ ասկէ ուրիշ ազգու

(1) La Presse.

գարման մը չըկայ հիմայ Հայաստանի լուսաւորութեան համար : Դեռ երեկ նաև այս խորհուրդը կ'որոճայինք Հանդես երկու աշխարհի (1) ըստն կիսամեայ տետրը կարգալու ատեն : Այս հանդէսը քանի մը ամիսէ ի վեր Պէլճիօղո իշխանունիին ճանապարհորդութիւնը կը հրատարակէ ուր երբեմն երբեմն հայերուն խօսքն ալ կ'ըլլայ : Հեղինակը Թիւրքիայի մէջ տեսածը նկարագրելէ ետեւ, կը համարձակի նորէն արեւելեան խնդիրը յուզել և իր դատումին համեմատ Թիւրք ազգին ապագայ վիճակը քննել : Եւ խորհուրդները մեղի նոր բան մը չ'են երևար և յայտնի կ'ըսենք թէ իր վերջաբանը հիմնովին այլանդակ կը թուի մեզ : Իշխանունին կրնար բաւականանալ իր ճամբորդութեան նկարագրութիւնով և իր քնքուշ մատերով վերստին չը հիսել այն սուտումն ու դրոշմները որ պատմական փիլիսոփայութիւնը կը մերժէ և որ երկու երեք տարիէ ետեւ ամենուն բերանը ընկեր և հասարակ տեղի մը եղի բն : Պէլճիօղո տիկինը գիտնալու էր որ քաղաքական նորոգում մը կրօնական նորոգումի հետ յարաբերութիւն մը չ'ունի և իր սպեղանին ուրիշներէ առնելով Թիւրքիայի և Ասիայի նուիրելէ առաջ, թող իր հայրենիքին, թշուառ Եգիպտոսի, առաջարկէր և ետքը զար անոր գովեստը ընէր : Ամէն եւրոպական մարդարէ մը կտրեր է հիմայ և այրուկին կ'ուզէն Արեւելքին ապագան գուշակել : Պէլճիօղո իշխանունիին աւելի լաւ կ'ընէր ներկայ վիճակը հետազօտ աչերով քննել, իր տեսած ժողովուրդները իրարու հետ չը խառնէ և մանաւանդ հին ազգերու վրայ քիչ մը աւելի յարգով խօսել : Ինչ թեթևութիւն է այս իր կողմէ : Երուսաղէմ կ'երթայ, հայերու վանքը կը տեսնէ, արտաքին շէնքը, նիւթական զարդերը կը դիտէ, կը զմայլի, կը գոլէ և հայ կրօնաւորներու գալու ատենը կը սկսի հեգնաբար թշնամանել զանոնք : « Հայու Արքեպիսկոպոսը (Պատրիարքը) եւրոպական վանքերու զխաւորի մը չը նմանիր եղեր » : Իշխանունի տիկինը պէտք էր գիտնալ թէ անիկա վանքի մը գլուխ չ'է միայն այլ չորս միլիոն ազգի Պատրիարք, և իր հոռմէական վանքերուն զխաւորի չը նմանիլը իրեն ամենին նախաախինք չ'է, վառք է : Այս իշխանունին գիտնալու էր նաև թէ Վանքին այն զարդերը որ տեսեր է հայու քրիստով և արիւնով հաւաքած են հոն և ոչ աշխարհականներու առատասխրտ ջնորջքովը

(1) La Revue des Deux Mondes.

ինչպէս գաղտնագողի ոճով մը կ'ուզէ Եւրոպայի մէջ համբաւել ։
« Անտարակոյտ այս մարդերու (Պատրիարքին և վարդապետներու) ծանր եղած պիտի ըլլայ , կ'ըսէ , այնքան դարեր խոնարհիլ կամ հուսատանալ իրենց բռնակալ տէրերու առջև ինչպէս և ըրին . կամ աւելի ճիշդ ըսենք մեծ շահ գտած պիտի ըլլան այն նուաստութենէ որուն այնքան համբերութեամբ տարին , վասն զի ասո՞ք այնպիսի մարդեր չ'են որ ժողովի վրայ ծունր դնեն միայն անոր համար որ կանգուն մնալը վտանգ կը բերէ » (1) ։

Աւելի ծանր է մեզի համար տասնիներորդ դարու մէջ այսպիսի զրպարտութիւն մը լսել Պէճիկօղո իշխա՞ ունիին բերնէ քանձէ այն լուծը որ մեր տարաբազկ նախնիքներու վրայ ընկաւ անբաւնալի կերպով ։ Մեր եկեղեցական պատմութիւնը կը վկայէ թէ հայքահայեր բռնակալներու առջև ծունր դնելով անգամ իրենց դաւակներու կեանքը մահուանէ և կրօնական պարզեւ , աւարէ կարող չ'եղան ազատ և անվտանգ պահելու . և շատ անգամ շահ գտնելու տեղ իրենք և իրենց դաւակները մահ գտան ։ Ուսկէ լսեր է Պէճիկօղո տիկինը որ շահասիրութեան համար Հայ եկեղեցին գետնամած անարգել է , երբ անհերքելի փաստերով կը յայտնուի որ հայերը կրօնք մը անարատ պահելու համար հայրենիք , հարստութիւն , կեանք , ամէն բան զո՞ր ըրին ։ Եւ մեր եկեղեցիներու մէջքանի մը զարդ կայ այն հայերու քիտով հաւաքներ և պահեր է , ինչպէս և ըսինք , և ոչ աշխարհակալներու շնորհքով ։ 1828ին Ս . Էջմիածինին պարսիկներու կողմէ քաջած տառապանքը և աւարը դեռ ամենուն միտքի մէջ կ'ընդանի են . հայ կրօնաւորները ծունրի վրայ էին այն անգութ և արիւնաբոս բարբարոսներու առջև . հապա ինչպէս եղաւ ուրեմն որ իրենց հարստութիւնը կորուսին :

Երկար չ'ընենք Պէճիկօղոյն զրպարտութիւնը իւրովի կը ջնջուի մեր մէջը , այլ վերոյիշեալ Հանդէսը աշխարհի չորս կողմը կ'երթայ , իր հետը կը տանի զան , բոլոր միտքերը կը պղտորէ և Հայ եկեղեցին պատիւը կ'աւրէ ։

Վերջին անգամ կ'ըսենք Եւ մէ հայրենասէրները ասոր ճար մը չ'ը-

(1) « Il a dû leur en coûter beaucoup de s'humilier comme ils l'ont fait pendant tant de siècles devant le pouvoir de leurs conquérants, ou plutôt ils ont dû tirer de grands avantages de cette humiliation si patiemment supportée, car ce ne sont pas des hommes à se prosterner dans la poussière seulement parce qu'il est dangereux de rester debout. »

տանին, մեր ազգին ապագան ներկային պիտի նմանի այսինքն միշտ տրտմալի և անյուսալի պիտի ըլլայ: Հարկը յիսուն տարիէ որ Մխիթարեանները մեր անունը վար կը դարնեն. ժամանակը եկաւ, կարծենք, որ մեր անարատ ճակատը բանանք և ներգաւոր Մխիթարեաններու ինչ մարդեր ըլլալը յայտնենք: Ո՞րկէ լսեցիր այդպիսի զրոգարտութիւն մը հայերու դէմ, ըսինք օր մը Ֆրանսեան բանասէրի մը. — Մխիթարեանէ մը: Կարելի, մանաւանդ հաւանական է որ եթէ նոյն հարցումը Պէլճիօզօ իշխանութիւն ընենք, նոյն պատասխանը կրկնէ մեզ:

ՀԱՐՄԱՅ

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ՏԻԿԻՆ ԼԱՎԱԼԷԹԻՆ ԱՐԻՈՒԹԻՒՆԸ

1813 տարուայ տրտմալի օրերու մէջ է Ֆրանսա. Վաղերջօյի դաշտին վրայ իր արի զաւակներ անկենդան լուեր կը մնան. իր հողը օտարականներու ոտնահար կ'տնարգւի. չորս թշնամի աղգ իր ազատասէր սիրտը կը ճղմեն. հայրենասէրներու արտասուքը արիւնի նետ հաւասար կը թափի. անհնազանդ զօրքերու վաշտերը ամէն դիէ, վայրենի էակներու պէս, կը հալածին. Լուի ԺԹը թշնամիներու օգնութեամբ ածուր կ'ենին, և այն արիւնը բաւական չը համբերուի, և այն դառն և աղի արտասուքէ զո՞հ չ'ըլլալով, դեռ վրէժ կ'ուղէ ատենէ: Եր ոխակալ սիրտը յաղթահարին ներելու տեղ անլուր և անողորմ հալածում մը կը հրամայէ, մահ կը զուայ. բանտերու դուռերը կը բացին, զինուորական ատեանները կը յարգարւին, թուրերը կը սրին, զահիճները կը պատրաստուին.... արիւնի ծարաւ, բռնակալի ծարաւ: Կոտորած Մարսիլեայի մէջ. կոտորած Նիմի մէջ, կոտորած՝ զրեթէ ամէն նահանգներու մէջ: Հոս մարեշայ Պրիւնը կը սպառնա և գետը կը նետուի.

հոն Բամէլ և Լաւարտ զնդաման կ'իյնան . այլուր Եղբարք Փոշէ տը լա Բէօլ ի մահ կը դատաւարուին և կը զլխատւին . ուրիշ տեղ մը Լա Պետուայէր զօրավարը և մարտիչ Նէյը անգծաբար կ'իյնան կը մեռնին... : Ո՛րը մէկը ըսէ մարդ . Փրանսա սպանդարան մը կ'ըլլայ և ս'րու վրայ և Նարոլէոնի նշանը կայ , և ո՛վ որ քիչ մը կտակածի տեղի կուտայ սրտովն է կամ յարատե քանա կամ անարգալի մահ : Ահռելի վրէժ Պուրպուռներու կողմէ , և այն ինչ ժամանակ Նարոլէոն Ա . Սէնդ-Ելէնը ժայռերու վրայ աքսորեալ իր փառասէր ճակատագրին վրայ կը տրամէր : Լաւալէդ կոմսը ուրիշ բիւրաւոր կարիճներու հետ կը բռնուի , բանա կը զրօի և իբրեւ Նարոլէոնի կողմնապահ նախ զինուորակամ և յետոյ քաղաքական ատենի առջև կ'առաքի : Այս բարի և պատուաւոր մարդը որ անոր Թիկնոսպահներէ մէկն էր և առջի կնկան , Ժողեֆին կայսերուն ինն , ազգականներու մէկուն հետ կարգուեր էր , կայսերութեան ատեն նորահանդակի տնտեսութեան պէտք Եղբր էր : Նաբոլէոնի կրկին Փրանսա մտնելու ժամանակը նորէն իր հին պաշտօնը կ'առնու . ինչ աններելի ոճիր . մահէն ուրիշ ինչ պատիժ կրնայ արել անոր : Ի՛ մահ ուրեմն Լաւալէդ կոմսը : Տըքազ անուն ուստիկանը իրեն հին բարեկամներէ մէկն է , այլ հիմայ Պուրպուռներու կը ծառայէ . իր առջի բարեկամութիւնը կը մոռնայ և հրաման կը հանէ որ բանտարկի իբրեւ արիւնարբու Եղեռնաւոր մը : Լաւալէդ կրնայ փախիլ , այլ իր կնկան հիւանդութիւնը և յղի վըճակը տեսնելով չ'ուզեր անկէ բաժնուիլ և հեռանալ . բանա կ'երթայ , զնգանը կ'իջնէ և պատերու հտեէ կ'զգայ , կ'իմանայ որ մարեշալ Նէյը իրեն մօտ բանտարգիլ է . այլ իր սրահեստը այնքան խտրիւ կը կատարուի որ հնար չ'ըլլար անոր հետ անգամ մը տեսնուիլ . Իր յանցանքը կ'ուղէ գիտնալ և տէրութեան փաստաբանին բերնէ այս այլաճողակ խօսքերը կը լսէ « զիտաւորութիւնը կ'ընէ ոճիրը . ոճիր մը կատարել ուղիւ , և այն ոճիրը կատարելը միևնոյն բան է » : Լաւալէդ կը համոզուի այն ատենը որ այսպիսի դրութիւնով մը աշխարհի ամենէն աւաքինի մարդը ամենէն չը կրնար մնալ և ազատիլ . այլ ի՞նչ ընէ . ճշմարիտ տնողոր է և ինքը իր պատիւը չը կրնար ուրանալ . ուստի կը համբերէ և անվրդով կերպիւ կը սպասէ մահուան վճիռին : Նրբ իր դատակնիքը կը սէ ժամացոյցը զրպանէն կը հանէ կը նայի և կը դառնայ կ'ըսէ իր փոստաբանին « բարեկամ ծնդածծի հարուած մ'է այս որ իս կը դարնէ » ու կ'սկսի իման պատրաստուիլ : Լաւալէդ տիկինը այս կ'իմանայ չ'իմանար իր

սեւին տկարութիւնը կը մոռնայ, անվեհեր արիւթիւն մը կ'զգայ իր սիրտին մէջ և միտքը կը դնէ իր էրկիւր աղատել : Արդարութեան սաշտօնակալին ասարտանքը կ'երթայ, կ'աղաչէ, կ'արտասուէ. այլ յոյս մը չը տեսներ : Արքայական պալատը կը դիմէ, թագաւորին ոտքը կ'իյնայ, կը սպաղատի, ներում կը խնդրէ. ներում չը կայ. քաղաքական վրէժը ոչ ազիր ունի և ոչ սիրտ, անզգայ է : Արի տիկինը ասով չը յուսահատիր. զիտէ որ կնկան սիրտը ասելի փախուկ է և երբէք մարդու չափ արին չը սիրէր, դքսունի Տ'Անկուլէմի մօտենալ կ'աշխատի : Խորհուրդ կ'առնէ, ճար մը կը բնտուէ անոր երեսը տեսնել այլ պարտաւէն կը վստայի : Ասով ալ չը վստայիր. մարկիզ Մեղոնի միջնորդութեամբ ճամբայ մը կը գտնէ պալատը մտնելու և օր մը՝ երբ թագաւորը և թագունին սալստին մատուռէն կ'եկնէ, տիկին Լավալէդը լալազին անոնց ոտքը կ'իյնայ : Թագաւորը նորէն կը մերժէ, դքսունին պատասխան մը տալու անգամ չը խոնարհիր և մարեշալ Մեղոնին ծուռ աչերով նայելով կը հեռանայ անկէ : Հոս ալ ներումի տեղ բարկութիւն կը գտնէ նաև կնկան մը կողմէն : Ինչ ընէ թշուառներն. Լավալէդ կոմսը հետեւեալ օրը պիտի սպաննի. և ոչ մէկ դիէ յոյս կայ իր էրկիւր աղատելու : Ուրիշ մը իր տեղը վնասութեանէ զատ անզուգ չը պիտի տեսներ անտարակոյս. արի տիկինը իր սիրտը կը քննէ, կը քաջալերի, ինք իրեն կ'ապաւինի և վեհ կերպով կ'որոշէ անարկու բանալ երթալ և պահակներու և դահիճներու մէջէ իր սխտականը աղատել : Գեկտեմբերի 20ին, էրեկոյեան ժամը հինգին կը հագնի, կը շխտիւր, որքան լայն հագուստ ունի այն կ'ընտրէ, զլուսը մեծկակ փեղոյր մը կը դնէ, մուշտակի մը մէջ կը սլլուր, իր տասուերկու տարեկան սղջիկը, Ժողեֆին անուն, պառաւ կին մը և ստատաւոր մը իր հետը կ'առնէ, զեսպակի մը մէջ կը մտնէ և դէպի բանտ կ'ուղղի : Սրբ հոն կը հասնի իր էրիկը տեսնելու հրամանագիրը յոյց կուտայ, ներս կը մտնէ, մէջէ մէջ բակերէ կ'անցնի և պահեստի սենեակը կը մտնէ գրեթէ ինքն ալ իր արիւթեան վրայ զարմանալով : Պահակները և զինուորները ամենեւին կասկածի չ'են երթար : Ժամը հինգէ մինչև եօթը արիւսարտ տիկինը Լավալէթին սենեակը կը մնայ, իր խորհուրդը կը յայտնէ ասոր, կ'ընէ չ'ընէր կը համոզէ զանիկա որ իր հագուստը հագնի և անկէ փախելու նայի մէկ բողբ ատաշ : Լավալէդ այսպիսի անակնկալ խորհուրդ մը կատարելու հաւանութիւն չի տար առջի բերան, կը տարակուսի և չ'ուզէր իր կինը վրանգի մէջ դնել անստոյգ էլքի մը

համար. տիկինը կը պնդէ, կը կազդուրէ անոր վեհերոտ սիրտը և ի վերջէ իր կամքը կը կատարուի : Լավալէդ ոտքի կ'ենէ, կը հան-
վի, իր կնիկան զգեստը կը հագնի, փեղոյրը կը դնէ, և փոթ ի փոյթ
զարգարելով, թեւ իր նորահաս աղջիկին կոտայ, թաշկինակով մը
իր նրեսը կը պահէ և հեծկեռալով ու քայլ առ քայլ կը հետանայ իր
սենեակէ : Կնիք սրտածուց փայրիեան. պահակները կը տեսնեն
զանիկա, կը տեսնէ և բանտապետը, այլ կարծելով որ անոր երեսի
թաշկինակը արտասուք սրբելու և սիրտին կսկիծը պահելու համար
է, կը խաբին, բան մը չ'են ըսեր մանաւանդ թէ զԹան որ իր նրկը
պիտի կորուսանէ քանի մը ժամէ : Լավալէդ միշտ հեծկեռալով և
կորաքամակ մինչև բանտին սեամբն առջեւ կը հասնի, մեղմիկ
դուրս կ'ենէ և դեսպակին մէջ նետուելով աներեւոյթ կ'ըլլայ
անկէ... : Բանտէ հեռու գոհի մը մէջ նրկու բարեկամներ կառ-
քով և զէջքով իրեն կ'սպասեն. Լավալէդ իր աղջիկը դեսպակին
մէջ կը թողու, ինքը կառքը կը մտնէ և արշաւասոյր տագնապով
Պագ անուն գոհին կողմը կ'ուղղի և հոն տան մը մէջ կը մտնէ կը
սղանւոր : Ալ փախ չըկայ. աղատութիւն :

Քանի մը փայրիեանէ ետև բանտապետը զգուշութեան համար
մէջմը Լավալէթին սենեակը կը հանդիպի, կը նայի, կը շփոթի, իր
աչերու հաւտալ չ'ուղեր. — բանտարգելը կին մ'է : Ան ժամանակ
ահուելի ճայն մը կը հանէ և փութանակի կ'ուզէ դուրս ելնել : Տի-
կին Լավալէդը մէկէն դուռն առջեւ կը նետուի, դէմ կը դնէ և չը
թողուր որ բանոյ զան : « Սպասէ, կ'ըսէ վեհ տիկինը, սպասէ որ
էրիկա աղատի » . — ա'հ, տիկին, անոր տեղը զիս կորուստի կու-
տաս, կը սրտայ նորէն բանտապետը և ուժգին թօժուելով դուրս
կ'ենէ պահակները կը կանչէ և փախուստը կը յայտնէ անոնց :
Անոր աղաղակէ բոլոր բանտը տակուլրայ կ'ըլլայ, զինոր և սլա-
հակ ջուր կը կտրին և բաղարին չորս կողմը կը փաղեն որ Լավա-
լէդին շաւիղը գտնեն : Զուր ջանք : Ոստիկանին աղդ կը տրի,
սլախտը լուր կ'երթայ, բոլոր քաղաքապետները կը փախին.
սուրհանդակներ կ'առաքին Ֆրանսայի ամէն սահմանները. Լա-
վալէդին նշանը ամէն տեղ կը զրուի. ամէն տեղ համբորդները լու-
մը քննելու հրաման կ'ենէ. շատ տունք կը կոխին, շատ հրա-
պարակներ կ'առնուի կը պաշարին. սլախտ աղաղութիւն և ու-
նայն յոյս. բան մը չը յայտնուի, նշան մը չը գտնուի : Թագաւո-
րին սրանէ սկսելով մենչև յետին արքայականներու տունը անա-
սելի ալիկոծումի մը մէջ է. սլախտամտունը անգամ բողբոջներով

կը թնդայ և սաշտօծակալներու երեսը վար կ'առնէ որ այնպիսի որս մը փախուց : Ոստիկանը իր սաշտօծակալներով բանտ կը թափին հարցուփորձ կ'ընեն, կ'իմանան և փախուստին ամէն մէկ պարագան անդիլի ծայրը կը զոգուէ զանոնք : Սպառնալիք, յանդիմանութիւն և նախաարինք Լավալէդ տիկինին՝ որ նուիրակամ սիրով իր էրիկը ազատեց և որու համար ի պահեստի կը զրուի հիմայ, սպառնալիք մանաւանդ բանտապէտին որ բանտ կ'առաքուի այս պատճառաւ : Այլ այս ամէնը ունայն կ'ելլէ և Լավալէդ այնպիսի տեղ մ'է որ սատանային միտքէ անգամ չ'անցնիր. — հոյն ինքն Րիշըլիէօ դուքսին, սաշտօծակալներու նախագահին, ապարանը (1) : Երէք շաբաթ հոն կը մնայ երջանիկ դատապարտեալը. այլ իր կինը իշխանուհի Վոտըմոնի օգնութեամբ, հնար մը կը զնտէ անկէ ալ կը փրկէ զանիկա : Ան ատենը Բարիլ կը գտնուէին երէք նշանաւոր զօրակալներ, երէքն ալ աղգաւ անկէան, և լսելով տիկին Լավալէդին արիւնքիւնը շատ կը դարմանան և կը փափագին որ իրենք ալ մասնակից ըլլան այսպիսի յէ՛հ գործի մը. ուստի իրենցմէ մէկը իր նշանազգեստը Լավալէդին կ'առաքէ և կը հրաւիրէ զանիկա որ անով դարդարի և իր տունը գայ : Լավալէդ շնորհակալու միտքով կը հնազանդի և այն նշանազգեստը վրան առնելով և երէք օտարազգի բարեկամներու հետ կառք մտնելով կը հեռանայ Բարիլէ : Ամէն տեղ, ամէն քաղաք մինչև Ֆրանսայի սահմանը վրիճը անկէան կը կարծեն և կը թողուն որ անցնի : Ահա այսպէս կ'ազատի Լավալէդ կոմսը : Երէք աղնիւ օտարականները այս գովելի և բարի գործին համար քանի մը ամիս բանտի կը դատապարտին Լուի Ժ. Թի տերութենէ : Անկլիան իր շնորհակալութիւնը յայտնելու համար յետոյ Վիլսոն զօրավարը պատգամաւոր ընտրեց և աղգային ժողովը զրկեց :

ՀԱՐՄԱՅ

(1) Րիշըլիէօ դուքսին քաակապետներէ մէկը Պրեսոն անուն, ժամանակաւ քաղաքական հալածում կրելով և բարի ընտանիքի մը օգնութեամբ մահէն ազատելով, իր կինը ուստ ըրեր էր որ եթէ իր վիճակին մէջ գտնուող մէկը իրեն զիմէ, անոր ապաւեն տայ. իր ուխտը կատարեց և անմեղ մը դահլիճի ձեռքէ ազատեց. երանի՜ իրեն :

ԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԼԱՇԱՄՊՈՏԻՆ ԱՌԱԿԵՐԸ

Ֆրանսայի գրագիտութիւնը շատ մը առակաղիր հեղինակներ ունի . ինչպէս զրեթէ ամէն գրական սեռի մէջ հոս ալ առաջինն է , և այս բարձր աշտիճան պահելու և յաղթական մնալու համար Լաֆոնդէնը միայն բառական է իրեն : Այս անձման մատենագիրէ զատ ունինաւ Ֆլորիան , Լամոթ , Արնօ , Լը Պայլի , և մեր օրերը Լաշամպոտին : Բարիդի ճեմարանը երկու անգամ այս հոգի հեղինակին առականքը պսակած ըլլալով՝ արժան կը համարինք անոր վրայ քանի տող գրել և մեր ազգին յայտնել զանկա : Լաշամպոտին , նմանապէս զրեթէ Ֆրանսայի բոլոր հեղինակները դատելու համար , երկու բանի լաւ մը ուշ գնելու է , կերպին (forme) և յատակին (fond) . հիւսը և հիմը ուշի ուշով զննելու է : Օտարականները որ ֆրանսերէն լեզուն լաւ մը չ'ըլտեն և անոր ոգւոյն տեղեակ չ'են , շատ անգամ թիւ կերպով կը դատեն . և ճաշակ մը չ'առնելով կը յանդգնին ևս զատապարտել : Արտաքին գեղը չ'են զգար և ներքին շէնքը կամ կազմը կ'ուզեն քննել և տիրաբար վճիռ տալ : Այսպիսի դատում մը ոչ միայն անիրաւ է այլ և միշտ տնրերի , ինչու որ ֆրանսայի գրագիտութեան առաջին պարծանքը արտաքին հիւսը և զարդն է : Շլեկելը որ Ալմանէայի առաջին կարգի բանագասներէ մէկը կրնայ սեպւիլ , այս օրինակ դատելով և ֆրանսերէնի նուրբ և քնքուշ ոգին չ'ըմբռնելով , բոլորովին սխալ լինաւ անմահ Մոլլէրը և ուրիշները քննելու ատենը (1) : Լաշամպոտին առականքը ռճով և հիւսով զրեթէ կատարեալ են . և եթէ պակասութիւն մը ունին՝ այն հնարքին (invention) վրայ կը կայանայ :

(1) Ասկէ զատ Շլեկելը զժողովարար հոմէական մօթ ազակիտով կը նայէր գրագիտական գաշտին վրայ . այսպիսի ազակի մը որքան անհատաւորում ըլլալը հիմա ամենուն յայտնի է :

Առականներու նիւթը շատ անգամ նոր չ'է և կը բռնադատուինք ըսե-
լու թէ երբեմն ալ ընտիր չ'է . այլ իր ոճը աչքան վաւիտիկ և կոկ
իր ոտանաւորը այնքան հարթ և դիւրին են որ բանադատը կը բռնա-
դատուի իր խստութիւնը մեղմելու Ուրիշ թեթեւ սլակաւութիւն մ'ալ, մեր
կարծիքին նայելով, առականներին քաղաքական տեսիլներն են .
Հեղինակը չ'ափէն աւելի կը յիշէ զանոնք և այս կերպով իր գիր-
քին շատ վնաս կուտայ: Նիւթնք և կը հաւանինք դիւրաւ թէ՛ առակ
գրողը միշտ անյայտ նպատակ մ'ունի, և կը ջանայ անուղղակի
կերպով այն նպատակին հասնելու արգելքներու դէմ բողոքել ու
թշնամիին վնաս տալ . գիտենք նաեւ թէ առակը ի ծնէ գերի է, ինչ-
պէս կ'ըսէ գրագէտ մը, և բռնակալին դեմ յայտնի և աներկան չը
կրնալով սրտաւ և գոտաւ, անասունի կամ անգղայ նիւթերու բեր-
նով իր սիրտին զայրոյթը կը հրապարակէ և վրէժը կ'առնէ: Չենք
մոռնար նաեւ թէ վառվառն և դիւրագգայ միտք մը միշտ այն կող-
մը կը հակի ուր իր սէրը կը գտնուի . այնպէս ամենայնիւ վաւիա-
դելի կ'ըլլար, կարծենք, որ գրագիտութիւնը այսպիսի դարուվար
ճամբայ մը իր միակ ասպարէզը չը համարէր: Աշխատողին
ազատութիւնը, մարդկային ազգը շատ կը սիրէ . թշուառ մարդե-
րու և հարստահար ազգերու վրայ շատ կը գծայ . և քանի մը
առականներու մէջ այն սուրբ սէրը և այն աղմիւ գոծը ամենամեծ գե-
ղով կը յայտնէ . շատ լաւ, ասոր ըսելիք մը չկայ . մենք ալ իրեն
համամիտ ենք այս կողմէ, այլ կը տարակուսինք որ առականները
ազատութեան ճշմարիտ թշնամին ճանչցած, և մարդկային սէտի
յառաջադիմութեան բուն արգելքը գտած ըլլայ:

Ֆրանսայի ճեմարանը Աշխատողին առականները սլակելու
ժամանակը անտարակոյս այս պզտի թերութիւնները տեսնել էր,
սակայն և այնպէս քանի մը փուշի համար ինքնաբոյս վարդ մը
չ'արհամարհելով՝ անոր արժանի գովեստը և յարգը տուաւ:
Ո՞ր գրագէտ չ'ուզէր ճեմարանին պէս ընել, Ինքնաբոյս վարդ ասինք
և յիշուի. Աշխատողին ինք իրմէ և իր քրտով յառաջ եկած հե-
ղինակ մ'է: Թշուառ ընտանիքի որդի, և ինքն ալ երկար ատեն
թշուառ տառապելէ ետեւ, հազիւ թէ քանի մը տարի կայ որ իր
անունը կը յիշուի և կը գովուի գրագիտական մրկիւլի ակումբին
մէջ:

Ինչպէս և ըսինք իր ոճը շատ մաքուր է, և ոտանաւորը շատ
ընտիր, այլ իր բարոյականը ընտրագոյն կրնայ համարուիլ և է ու-
րէք Ասֆոնդէնի բարոյականէ վերէ: Օրինակի աղագաւ. Ասֆոն-

դէն ճպրտին և մըշխնին առակը (1) երգելու ատենը, կ'ապարտէ
զան ըսելով « ուրեմն հիմայ պարէ » (Eh bien ! dansez mainte-
nant) : Լաշամպոտին ասով զո՞նջ ըլլար, և այս ետքի խօսքը առ-
նելով և նոր առակի մը սկիզբ ընելով, կը յաւելու :

« Անանկ է նէ
Հիմայ պարէ »

Ըսաւ մըշխն անգթօրէն :
Աղանին անդ գալով հեռէն,
« — Ես շատ հատեր ունիմ և տամ
Հէք ճպրտին որ չ'է փարթամ.
Թէ իբնէ երգելու ձայն
Թշուառն պարզ և առաւ միայն,
Մի՞թէ հարկէ որ անօթի
Նա կ'իտամեն հիմայ նքթի :

Նօէ մըշխն դու կը փութաս
Հատիկ ժողելի ի յարտորայս
Նա միշտ կ'երգէ ոսկի որայ
Քեզմէ հեռու ոստերու վրայ :
Ամենքս՝ հլու կը կատարենք
Աստուածային մի սուրբ օրէնք » :

Ասքան կ'ըսէ հեղ աղանի
Եւ նոյն հետայն անկէ թռի .
Կ'երթայ շուտով կ'առնէ բերէ
Շատ հատիկներ. զոր կերակրէ
Գոհանալով ճպրտն անօթի
Եւ մենեկէ շուտ կ'աղատի :

Ինքնասէրին՝ քու խստութիւն
Հաճոյ է շատ գիտեմ, մըշխն .
Այլ աղանի էս աւելի
Կ'ընտրեմ դքո զուժ սիրելի :

(1) Արշալոյսը ժամանակաւ ասոր եւ ուրիշ առակներու թարգմանութիւնը
հրատարակած է, եթէ չ'ենք վրիպիր :

Մէկը չէ կրնար ուրանալ թէ այս բարոյականը Լաֆոնդէնին վերջարանէ ըտրելի չ'ըլլայ . աղանիին վրայ գալը և անօթի ճպուռին օգնութիւն հասնիլը, երբ մըջիւնը ամէն օգնութիւն կը մերժէ, շատ սիրուն հնարք է : Լաշամպոտին իր գիւրբին մէջ ուրիշ մէկ բանի առականերու ծերի կողմը վարպետութեամբ կը լնու և այսպէս իր սիրտի մարդու դիտատրուծիւնը կը յայտնէ : Ասկէ առիթ առնելով Բարիզի նշանատր բանագատներէ մէկը կ'ուզէ Լաշամպոտին Լաֆոնդէնին հետ համեմատել : Այսպիսի համեմատութիւն մը մեղի հիմնովին անտեղի կ'երևայ . ամէն գովեստի չափ մը կայ . ամէն գուրբ գատումը իր սահմանէ կ'ելլէ և մէկէ մը ընդունելի չ'ըլլար : Իր սեռին մէջ Լաֆոնդէն անհման և միակ է . անոր հետեւիլ կարելի է այլ հաստատրիլ ամենին :

Հեղինակին առականերու վրայ շատ անգամ տրամալի զարդ մը կը տեսնուի և մարդու սիրտը ազդու կերպով կը զրաւէ : Ո՞վ գիտէ կարելի է որ առականները իր թշուառ օրերու և վշտահար ժամերու մէջ զրա՞ծ ըլլայ զանոնք : Անհնարին է հետագայ առակը կարդալ և այրեացաւէր սիրտի մը պատկերը միտքով չ'երևակայել :

ՓԱՅՏ ՈՒ ԱԾՈՒԽ (La Buche et le Charbon.)

Փայտ մի գալար ձմերանի
Կ'այրէր ի մէջ վառարանի
Եւ արտասուքով դաճիւնը յար
Կռնչելով անդկը թանար :

Սեռու ածուխ այս կռնչէ
Շատ տաղտկալով կը տրտնջէ :
« Այս ի՞նչ աղմուկ է որ հանես
Բերանդ սա՞ն մի չը խափանե՞ս » :

— Փայտ լալագին անդէն կ'ըսէ
« Անոր պատճառ տատաղանքս է. »

Ածուխ կրկին պատասխանի
Կուտայ փայտին վառարանի.
« Քու արտասուքէ որ կը թափես
Կը հեռի թէ գեռ խակ էս »

Թէ այս առջի
Անգամ է որ
Քու սիրտ տանջի
Վիշտերով նոր :

Նս այնքան վիշտ
Կրէր էմ միշտ
Որ ալ հիմայ
Եմ անզգայ .
Չ'ունիմ ա'լ բուք
Նս ոչ արատուք » :

Հետագայ առակն ալ նոյն միտքով և սիրտով գրեալ կ'երևայ ,
գոր բառ առ բառ կը կամինք թարգմանել :

ԾԱՂԻԿ ՈՒ ԱՄՊ. (La Fleur et le Nuage.)

Ամառը կը տիրէ . հովտի մը մէջ ծաղիկ մը տօժանար կ'ընայ ,
Օղանձեմ ամայ մը կը ախանէ , կը կոչէ և կ'ըսէ ,

« Ո՛վ դու որ անհուն աստարեղի մէջ կը զլիս
Հիւսիսի (Aquilon) թռչու վրայ .

Թափէ իմ վրայ շաղիդ հոսանքը

Անով արմա ուռցելով

Նորէն իր զաղունին ուժը և զարդը կրնայ առնուլ . . .

— Կը նայի՞նք . . . Էտքը կ'ըսէ ամպը

Հիմայ ուրիշ տեղ պատգամատար էմ

Սպասէ , էտ կը դառնամ . . . »

Այսպէս կ'ըսէ ամպը և կը հեռանայ :

Ծաղիկը կը թմրի , կը մեռնի և հողի վրայ կը փռուի :

Ամպը էտ կը դառնայ , անկենդան ծաղիկին վրայ կուգայ
Կը սրսիլըի և ահա ջուրերու հոսանք մը կ'իջնէ հոն . այլ կարի՞ուչ :

Թշուառին համար ամէն ժամ անտարբեր էնք .

Այլ էրբ իր անտանելի բեռերու ներքև ճնշեալ կը մեռնի

Շատ անգամ անոր գերեզմանին վրայ կ'երթանք

Անօգուտ ապաշաւ, և ամուլ գանձեր կը թափենք

Այլ ոչ առատութիւն և ոչ արտօւր մեռեալ յարութիւն կրնանտալ :

Լաշամպոտին առականերուն ամենէ սիրուն և ընտիրը կաթիլ ջրոյ (la goutte d'eau) ըստածն է . աս ալ բառ աս բառ թարգմանել կ'ուզենք որպէս զի հեղինակին ամէն բարակ գոյները կարենանք պահել :

Մըրիկ մը հեռուէ հեռու երկիրքի երբեք կը գոռար

Երբ ջրոյ կաթիլ մը ամպերու մէջէ սարդելով

Կուգայ ծովին գիրկը կ'իյնայ և իր այս բաղդին վրայ կը տրտմի :

« Ահա հիմա կոհակներու մէջ, կըսէ, անպիտան և աննշան պիտի ըլլամ

Ինչպէս որ աւաղի հատ մը անապատի մէջ .

Սա աւելի աղնիւ ապագայի մը ակն ունէի

Երբ հովի թևին վրայ կը թռնուայի օդին մէջ .

Կը յուսայի որ իյնալու ատենս երկրի երեսը թռնակի թևին

Կամ նարօտաների տերեւի մը վրայ պիտի իջնեմ նստիմ ,

Սե կամ դալարի բոյսերու վրայ պիտի փայլիլիմ » :

Մինչդեռ այսպէս կ'ըսէր, ոստրէ մը անկէ կ'անցնի

Կէս մը կը բացուի, կաթիլը կ'ընդունի և մէկէն կը փակուի :

Կաթիլը՝ որուն արհամարելի կ'երևար կենսքը

Ոստրէին յատակը կը մնայ, կը պինտնայ, քար կը կտրի

Սե շատ չ'երթար մարգարիտ կը դառնայ .

Այն ատեն լողակի մը ձեռքը կոհակներու մէջէ

Սե իր սև բանտէն կը հանէ աղատութիւն կուտայ իրեն :

Ան օրէ ի վեր հզօր թագաւորի մը ոսկեայ թագին վրայ

Կը դրուի անիկա լուսափայլ փառքով . և ամէն մարդ նայելէ չը դադրիր

Ով դու կոյս անանուն , դուտոր թշուառին

Որ տուայտի բովին մէջ հոգիդ կը մարբնես

Երկրի վրայ քեզ բաժին ընկած է միշտ աշխատիլ

Փաշ լարէ (մի՛ տրտմիր) ամէն բան կարգ ունի

Աշխարհի կոհակներու մէջ ուր դու հիմա մինակ ես թշուառ կ'ապրիս

Օր մը պիտի գայ ուր կաթիլի պէս մարգարիտ պիտի ըլլաս : (1)

Այս օրինակներէ հայ բանասէրը կրնայ իմանալ հեղինակին ոճը և կերպը : Որքան և կարելի էր թարգմանութիւնը պարզ և բառաւ բառ ըրի՛նք . շատ երեկի՛ հեղինակներ այս ձևը կը գործածեն երբ հեղինակի մը ոգին երևան կ'ուղեն հանել : Շա՞տաբարիւն, Լամնէ և ուրիշ գրագէտներ այս ճամբան բռներ են օտար և դժուար գրուած մը ֆրանսերէնի փոխելու համար : Այս ճամբան շատ անգամ տաղտկալի է , այլ ամենէն շիտակ և շուտ նպատակին կը տանի , որ է հեղինակը ճանչնալ և հետևաբար զանիկա դատել : Ֆրանսերէնի տեղեակ հայը կրնայ ինքնին կարգալ և քննել այս առակները . կարելի է որ մէկն ալ էլնէ և անոնց հատընտիր թարգմանութիւնը տայ . այլ ասիկա պէտք է որ յիշէ՞ծէ թարգմանելը կճեայ արձանով կախճէ օրինակ հանելու կը նմանի : Օրինակը հասակով, նիւթով և ուրիշ բանով կրնայ տարբերիլ այլ հարկ է որ նմանութիւնը սլանէ ապա թէ ոչ Բասի՛նի, կը սխալիմ, « Ռակինոսի » թարգմանիչին կարգը կ'իյնայ և ծաղրանկար . մը կը համարուի :

Վ'աւարտենք այս յօդուածը Լաշամպոտիէն ուրիշ առակ մնալ թարգմանելով :

ԳԱՌՆՈՒԿ ԵՒ ԹՈՒՓ

Դրամասէր և օրինազէտ մարդիկ

Այս ձեղի համար կը զրեմ մտիկ ըրեք :

Անձրև կուգայ . թուի մը կը տեսնէ որ գառնուկ մը կ'անցնի

« Եկո՛ւ շնորհ ըրէ կ'ըսէ անոր թուփը

Եկո՛ւ իմ ոստերու ներքև մտի՛ր և ապաւինէ

— Ոչ բճաւ . հեռո՛ւ . քեզ մօտիլ չ'եմ ուզեր

Վասն զի քու փուշերու վրայ կը տեսնեմ

Ընկերներուս բուրդը որ զիս կը խրատէ

Քեզմէ փախչիլ ... ոստերդ գարաններ են

Եւ դու պաշտպանելու տալեդ կը կտրես (tu tonds) . »

(1) Comme la goutte d'eau, tu seras perle un jour...

Ա. Յ Լ Ե Ի Ա. Յ Լ Ք

Տեպա օրագիրին մէջ, սեպտեմբեր 25, կը կարդանք թէ բաբա-
կան տէրութիւնը աւագակներու կողմէ շատ հալածում կը կրէ, և
ամէն օր աղէտալի դէպքերը իրարու յաջորդելու վրայ են :

Քաթրճի Յանին միայն Քիւրքիայի մէջ չ'է, այլ և Հոռմայի կող-
մերը աշակերտներ ունի հիմայ. իր հուղկահարի նոր դրոմիւնը
հոն ալ սկսեր է արմատ գտնել, և բաբոմեան ամենէ երեւիլի պաշ-
տօնաւորները անգամ չ'ը խնայեր : Զարմանք. Քրիստոսի մի և
միակ փարախին մէջ ինչպէս արդեօք սարդեր մտեր են այսպիսի
մարդեր որ սատանայի ծնունդ են : Հոռմէական Քաթրճի Յանի-
ին անունն է Լաղարինի, և կ'ըսի թէ իր խումբը, բոլորովին
սպառազէն, քսան, երեսուն հոգիէ կը բաղկանայ, և ամէն տեղ
անուզողի մէջ զրեր է : Քանի մը օր կայ Լաղարինին, Իմօլա
քաղաքին քովերը ծախառելու առնել, հետուն փառաւոր կառք
մը կը նշմարէ և նշան կուտայ որ դադրի : Ար հասնի՝ կը մօտե-
նայ կառքին, մէջը կը նայի և արքեպիսկոպոս մը կը տեսնէ.
Իսկոյն կը հրամայէ անոր որ վար իջնէ և անձնատուր ըլլայ :
Եր հրաւերքին հնազանդելով իր մարդերը կառքին չորս կողմը
կը շարին և սպառնալիքով կը պաշարեն զան : Արքեպիսկոպոսը
դողդղալով կը հնազանդի և աւագակապետին մարդերը կը բռ-
նեն և կ'առնեն զանիկա անկէ հեռու տեղ մը կը տանին :

Հոն այս կարգաւորը իբրև առանց պահելով, ծառան քաղաքը
կ'առարկն որ երթայ անոր ընտանիքէ 50,000 ֆ. (250,000 տաճկի
դահեկան)՝ առնէ բերէ, և կը պատուիրեն որ մարդու բան մը
չ'ըսէ որպէս զի կարենայ իր տէրը ազատել : Այլանաւորին ըն-
տանիքը այս լուրէն անարեկ՝ շուտով հազար ֆրանք կը ճարէ և
ծառային կ'ազաւէ որ այս գումարով զԼաղարինին գտն ընէ : Ասի-
կա խօսք մտիկ չ'ընէր և կըսպառնայ արքեպիսկոպոսը միւս աշ-
խարհ զերկել : Այսպիսի ճամբորդութիւն մը ամէն մարդու հաճելի
չ'է, նաև հոռմէական արքեպիսկոպոսի մը. ասիկա կ'ըսէ ի լալ
ու աղաչել. Լաղարինին հազար ֆրանքը քիթը չ'ը դնէր իր սպառ-
ալիքը կը կրկնէ, այլ ի վերջէ 50,000 ֆր. ընդունելու կը զիջանի

և աւանդը ետ կուտայ : Այս պէս կ'աղատի Տընի անուն արքեպիսկոպոսը : Իզմիրի ժողովուրդը ասոր ի՞նչ կ'ըսէ :

— Հռոմէական մոլի եռանդը օրէ օր սաստկանալու վրայ է եւրոպայի այլ և այլ կողմերը . այլ օրէ օր կը սաստկանայ նաեւ այն ընդդիմութիւնը որ բաբական պահանջումները ոչինչի կը համէ . ասոր վկայ կրնան ըլլալ Սարտենիայի և Սպանիայի մէջ ի գործ դրուած նոր և ողատական օրէնքները : Սպանիա մանաւանդ շատ հաստատութիւն և արիւթիւն կը յայտնէ այս պարագայի մէջ . հիմա տէրութիւնը և հայրենասէրները սկսան համոզուիլ թէ բաբութիւնը իրենց թշնամի է : Հռոմ՝ ապստամբ թագաւորները և պաշտօնակալները չը կրնալով համոզել , վասն զի բնաւ ամենևին իրաւունք չ'ունի , սկսաւ նախ յանհնադանգութիւն հրաւիրել այս երկիրներու ռամիկ ժողովուրդը . այլ աս ալ չը յաջողելով հիմա սկըսեր անէ՛ծ կարգաւ . նայինք ասկէ ետքը ի՞նչ պիտի հնարէ որ երկ պառակտութիւն մը յարուցանէ այս ազգերուն մէջ : Մինչև այսօր Սարտենիայի և Սպանիայի ժողովուրդը բաբական քաղաքագէտներէ խոհեմ գտնուեցաւ այս կռիւներու մէջ և Հռոմայ պատուէրը և անէ՛ծը հաւատար համընկէ եղև՝ աղատութեան կողմը բռնեց . յուսանք թէ այսուհետեւ ալ իր գովելի անտարբերութիւնը պիտի պահէ և Հռոմայ թելադրութեան ականջ չը պիտի դնէ : Բարիլի օրագիր մը (Siclele) կը պատմէ թէ Սպանիայի կրօնաւորներու բարկութեան չափ չը կայ . յամերը անգամ իրենց անարժան քարոզներով կը թնդան « Սպանիան , կը սրուայ մոլեգնաբար ասոնցմէ մէկը , Սպանիան . դո՛ւ որ ուրիշ ատեն վսեմ կաթոլիկ էիր այսօր հիմա ալ իրաւունք չ'ունիս հռոմէական վարախի մէջ կայան մը ունենալ : Հռոմայ եկեղեցին քեզ չ'ընդունիր . այլ մի՛ կա՛րծեր թէ անպատիժ պիտի մնաս , անա Ամենակալը քօրկրան քու վրայ կը տեղայ , անա . . . »

Մի՛ հարցըներ թէ ի՞նչ է Սպանիայի մեղքը . — սահմանադիր օրէնքը բաբական օրէնքէ ընտրելի կը համարի և կ'ընդունի . ի՞նչ սոսկալի մեղք : Դառնայ մէկը սո՛յ յիմար հռոմէականներուն ըսէ : — Եթէ քօրկրան աստուծոյ պատիժ է , այն պատիժը Հռոմայի վրայ կը տեղայ . Պոլսիս . Անքոնա . Ֆերրարա . Զվիթա - Քասթիլիանա նաեւ Հռոմ այս հիւանդութիւնով դեռ երեկ կ'այրէին կը լափէին : մի՞ թէ մի և նոյն հիւանդութիւնը Սպանիայի մէջ պա-

իժ կը համրուի և Հռոմայի մէջ երկնային մանանայ : Ո՞վ բաբա-
կանք Շարիվարիի բերանը ընկեր էք . . . :

— Բարիդի հրապարակներուն պատէրու վրայ զարմանալի
ազդ մը կը տեսնուի : Ժենարօ անուն Սպաննացի մը զրաւ կը դնէ
որ ձիարշաւի մէջ ամէն երիւարէ աւելի կրնայ վազել , և այն ազ-
դով հրապարակաւ հրաւէր կուտայ ամէն ձիաւորներու որ ազգա-
բէզ իջնեն : Շատերը, որ Ժենարօին անասելի արագութիւնը և ուժը
կը ճանչնան կը հաստատեն թէ այս զրաւը պիտի շահի և յաղթա-
կան պիտի հինէ ձիարշաւէն . զրաւը երկու հազար ֆրանք է : Այս
տողերը գրելու ատենը կ'իմանանք թէ այն շատերու յոյսը պարաս
էլաւ և Ժենարօ 22 պտոյտ ընելէ ետեւ վաստակաբեկ դէտինը
ընկաւ : Լօրօ և Իրլան ձիերը որ անոր հետ կ'արշաւէին 40 անգամ
պտոյտ ըրին հինգ ժամի մէջ որ ըսել է զրեթէ քսանը մէկ փարսախ
(lieues) : Ուսկէ կը հետևի որ Ժենարօ 11 փարսախ կրցաւ վազել
այս ալ քիչ բան չ'է և հանդիսատեսներու շատ զարմանք տա-
նաւոյ :

— Հին գիրքերու մէջ կը յիշուի թէ սև ծալը շատ աղի չ'է : Այս
կարծիքը ստուգելու համար բնալոյծ մը քննէր և փորձով հաստա-
տեւ է թէ յիշուի սև ծովը միւսներու չափ աղի չ'է և մինչև 0,01
տարբերութիւն ունի : Միջեկրական ծովու ջուրին հետ . ուրեմն
հիները բոլորովին չ'են սխալեր եղեր :

— Թիւռէնի օրագիրներէ մէկը հրատարակէ թէ Թայմս (Times)
լրագիրը շաբաթը 150,000 ֆր . և տարին 7,800,000 ֆ . շահ ունի
ուսկէ հինգ ու կէս միլիոնի չափ ծախս հանելով կը մնայ իր տէրե-
րու երկու միլիոն ֆրանք : Ասկէ դատ 10,000,000 ֆր . ազդէրէ
(annonces) կը շահի . ընդ ամենը կ'ընէ 17,800,000 ֆր . կամ
89,000,000 տաճկի դահեկան : Ուրեմն օրագիրներու ծագաւո-
րին տարեկան եկամուտը , Բարմայի և Մոտենայի դքսութիւններու
եկամութիւն հաւասար է , և իր շահը Ներոպայի շատ Թագաւոր-
ներու զանձէ վերագոյն : Թայմսի քաղաքական ազդումը այն-
քան մեծ է որ բաղմամբ իշխաններ և տիրապետներ իրարու քով
հաւաքելով այնպիսի ազդում մը կարող չ'են ունենալ երկրի վրայ և
այլ և այլ գահ լիճներու քով :

— Յրանսայի տէրութեան պաշտօնական օրագիրը Պոլսէ գրեալ նամակ մը կը հրատարակէ և Սեպտեմբրի առնուելուն պատճառաւ Թիւրքերու սիրտին ուրախութիւնը կը նկարագրէ : Մենք՝ որ իբնէ բռնակալներու թշնամի ենք , այս ուրախութիւնը շատ օրինաւոր կը գտնենք և Ներսիսի ազատասէր մասին հետ կը բերկրինք . սակայն ճշմարիտ արտօնութիւն մը եկաւ մեր վրայ այն նամակին քանի մը տողերը կարդալու ատենը , ուր՝ ոչ միայն Հայերը Յոյներու համասիրտ կ'ըսին , այլ և անոնց պէս կը արտմին եղեր որ Սեպտեմբրի հիմնադրուած էր : Կը համարձակինք ըսելու որ պաշտօնական օրագիրը կը սխալի . Հայերը յոյներու համասիրտ չ'են և անոնց պէս չ'են արտմիր և երես կախեր այս ծանր պարագայի մէջ : Պատերազմը հիմա Յրանսայի և Ասիլիայի դրօշակով կը կատարուի . այս դրօշակը ազատութեան և լուսաւորութեան նշան է : Չ'ենք ուզեր երեսկայեւ անգամ որ մեր հայրենակիցները ազատութիւնը կ'ատեն և կ'երկրայինք որ պաշտօնական օրագրին թղթագիրը լաւ մը ղիտած ըլլայ : Ինչ և է՝ Պոլսի Հայերը պիտի հասկընան մի՞ ի վերջէ որ իրենց պատիւը պաշտօնական միջոցով կ'անարգի . . . Միւս կողմէն ճակատը դրօշակ յօդուածին հեղինակը շատ իրաւունք ունի ուրեմն հայրենասէրներու ուշադրութիւնը այս նիւթի վրայ կոչել : Նրանի՞ծէ իր կոչումը լսել :

— Երբեք քահանայ մը վարպետորդի ղինաւոր մը խոստովանելու ժամանակը կը հարցընէր անոր թէ երբեք ծով բռներ է : « Ո՛հ , հայր սուրբ օրերո՛վ , կը պատասխանէ ղինուորը , ատեն եղաւ որ ութ օր բերանս բան չը դրի : — Այլ եթէ արգելք մը չ'ըլլար , և եթէ կարենայիր ուտել , կ'ուտէիր մի՞ : — Շատ հաւանական է , հայր սուրբ : — Այլ որդեակ , աչսպիսի ականայ ծով պահելը Աստուածոյ հաճելի չ'է : — Նա ոչ իսկ ինծի կը կրկնէ սատանայ ղինաւորը » :

— Բրէս անուն օրագրի մէջ կը կարդանք ,

« Նրկու երեք օրէ ի վեր Թիւրքերի բաղնիքներու քով Սէն գետի վրայ , կը տեսնուի հարծ նաւակներու օրինակ մը որ յիշել կուտայ այն ղիրքը զոր , ինչպէս կը պատմէ Հերոդոտ , հին ժամանակի Հայերը կը գործ ածէին Նիւրատի վրայ նաւարկելու և իրենց վաճառքը Բաբելոն տանելու համար :

« Պ. Ժաքովկենքս ղիտելով մէկ կողմէ այն շատ ծախքերը որ կ'ըլլան, թէ դատարկ դառնալու պատճառաւ, և թէ ամէն ճամբորդութենէ ետև նորոգելու հարկաւորութեամբը, մեր անճոռնի գետանաւերու համար, որք հանքէ ածուխ, փայտ, զինի և այլն կը տանին ու կը բերեն. միւս կողմէ իր խորին և բիրազգի ուսումներու վրայ վստահանալով, առաջարկեր է որ արեւելեան ճին սովորութիւն մը ի գործ դրի և մեր օրերու լուսաւորութեան ծաւալելու յարմարի, այն սովորութիւնը այժմեայ յառաջադիմութեան ներածին չափ աղնիւցընելով: Հին Հայաստանի կոնակով միայն փայտեայ՝ կաշիէ նաւակները, բերքը թափիլէ ետև չորսի կը ծալլուէին, էշի մը վրայ կը դրւէին և այնպէս իրենց առջիտեղ կը տարւէին: Եւ ը այս ծառայութեան համար նաւակին մէջ կ'առնուէր երթալու ատենը: Պ. Ժաքովկենքոյին անսոյզ (impérmeable) կտաւ և կոնակը եղևին փայտէ նաւակները այսպէս ծալլուելու և լուծելու համար ջրնուծ են, որպէս զի նպատակին հասնելէ ետև մասնաւոր շոգենաակի մը վրայ դրին և ետ բերին: Այս շոգէ նաւակը մինչև յիսուն հատ կրնայ բեռնաւորել և առջի տեղը տանիլ այս ծախել կոնակները (carcase) ուր՝ նորէն յարդարելով և տարածելով կրնան ճամբայ ելլել ջուրի վրայ:

Հարծ նաւակներու դատարկ ետ դառնալը և յարատև նորոգումը այսպէս անհետ ընելով, այս տարօրինակ դրութիւնը պիտի կրնայ ինչպէս կ'ընեն, շատ աժանցընել անուշ ջուրերու վրայով զըրկըած վաճառքի տարութեբը: Եթէ հաւտալու ըլլանք հնարիչին որ, ինչպէս կը լըսենք, տետրակ մը կը պատրաստէ իր ղիտին օգտակար ըլլալը մեկնելու համար, 2,000,000 Փ. շահ սխաի ըլլայ իր հնարած նաւակներով Բարիզ բերել Պելճիզայի հանքէ ածուխները քսնթէ մինչև այսօր սովորական չղած ճամբով: »

Արդարև դարմանալի բան կ'ըլլար որ երկու հողար տարիէ ետև Հայաստանի վտարանդի որդիները Սէն գէտի վրայ տեսնեն այն նաւակներու երծեկը որք մեր նախահայրերու հնարքով արշաւաւոր Եփրատի վրայ կը շարժէին: Նայինք զոնէ այս մխիթարութիւնը պիտի ունենանք մի՞:

Բերկրալի սիրտով կ'իմանանք թէ Ֆրանսայի վեհափառ կայսրը ընդհանուր Հանասի (Exposition universelle) մէջ պաշտելու և ղիտելու ատենը մեր հայրենակից արդոյ Մ. Մանանեանի կըրպակին առջևը դադրէր և այնքան անոր ճարտար և սիրուն դարչերէ հաճեր է որ սկսեր է քանի կտոր բան ընտրել և գնել. Գնեալ

զարդերէ մէկն է ապարանջան մը և կ'արժէ տասը հազար ֆրանք : Վեհափառ կայսրը ուրիշ քանի մը զարդեր ալ նշանակեր և զատեր է . յուսանք թէ ուրիշ օր մը նորէն Հանտեսը երթալու ատենը արդոյ Մանանեանին պատիւ ընէ իր ընտրած զարդերը զնելով :

Տրտմալի է յայտնել որ արգոյ Մանանեանէ զատ ճարտարադէտ մը չ'ենք տեսներ այսօրիսի վեհ տաճարի մէջ , որ մեր ազգին պատիւ ընէ : Թիւրքիայի բերքերը ոչինչ բաներ են և հայու մը անունը չ'երևար հոն : Արգոյ Պիլէզիկիճիանին յիշատկարանի մը օրինակը մեզի շատ տկար բան կ'երևայ և Լէրոյ սանդղայի աշակերտի մը շինածէ շատ չը տարբերիր :

— Մուրատեան վարժարանի մէջ եղած անլուր և անտես դէպքերը հայ հասարակութիւնը դեռ լաւ մը չը գիտեր . մինչև հիմայ հազիւ թէ քանի մը ստորագայ յայտնի եղաւ , միւս ամէնը շատերու անձանօթ է : Նոյն մէկը աշակերտներու ամէն ըսածը նշանագրէ , աներկբայ մեծ հատոր մը կրնայ շարադրել և անկէ աւելի մեծ ծառայութիւն մը ընել մեր անհոգ ազգին : Հետագայ ոտանաւորը այս անարժան դէպքերու ատենը շինած է Հիւրմիւզեանին դէմ , երբ ասիկա՝ աշակերտներու սպառնալիքէ և զոռումէ ահաբեկ , իր սենեակի մէջ պահուածներ սրլեր ու ճիկ չ'էր հաներ : Ա՛րաւ թէ աշակերտները դուրին առջնը հաւաքելով երբ անոր արիւնքեան վրայ կը խնդային , մէջերնէն մէկը բերանը նիզին վրայ կը դնէ և հեզնաբար այս երգը կը սուլէ : Հեզնութիւնը մեզ կատարեալ կ'երևայ և դժուար է ասկէ աւելի սիրուն ոտանաւոր մը շինել այնպիսի մարդու մը դէմ որ խղճմտանքին մեջ կը փախէ կռնակը զինուորներու տալով :

Ո՛ւրբահայր , հա՛յր սիրուն
Սկու օրհնէ մէզ ներէ՛ .
Ահով այդպէս մի՛ խոյս տար
Բու նորաբոյս թողներէ
Ներէ՛ ներէ՛ :

Գիտենք որ դու աղօթիկեր
Սենեակի մէջ կը պահու
Եւ միշտ հեռու մարդերէ
Անգորր սիրտով հոն կ'ապրիս
Ասրի՛ս սսրի՛ս :

Քեզի նըման սուրբ մարդու
Ամէն մարդ զարշ կ'երևայ
Այլ թէ դուրս գաս ւորհնես
Մենք կը մաքրինք հաւատանյ
Հաւտանյ հաւտանյ :

Նիզը այդպէս մի՛ հըրէր
Սուրբ Հիւրմիւղիկ վախ չիկայ .
Քեզ օգնական զունդ մի գօրք
Ոստիկանէն հոս կուգայ
Կուգանյ կուգանյ :

Եկո՛ւ ուրեմն դուրս էլիր
Եկո՛ւ օրհնել հաւանէ՛
Քու օրհնութեան կարօտ ենք .
Քիթըդ մէյ մը դուրս հանէ
Հանէ՛ հանէ՛ :

Ծունրի վրայ աստանօր
Մենք կ'սպասենք որ դու գաս .
Հլու մանկաւի կը տեսնես
Եթէ զուռ մեզ բանաս
Բանանս բանանս :

Մեղա՛յ կ'ըսենք . հրաժարիմք
Կ'ըսենք նաեւ ի սրտէ՛,
Եւ բանտ մտնել պատրաստ ենք
Թէ դու էրնեսքու բանտէ
Բանտէ՛ բանտէ՛ :

Այդպէս վախճալ է՛ է վայել .
Ոչ թուր ունինք և ո՛չ հուր ,
Թէ դու մեղի կարօտ է՛ես
Մենք կարօտ ենք դուրս եկուր
Եկո՛ւր եկո՛ւր :

Պատժելու նոր զատաղան
Քեզ նուիրենք սիրայիր

Եկո՛ւ անով խըրատէ
Շատ կ'աղաչենք դուրս ելի՛ր
Ելի՛ր ելի՛ր :

Ո՛հայր ընտիր մի՛ դողար
Սիրոյ նշան է այն բի՛ր
Ա՛ռ դան և մեզ փոխարէն
Օրհնենքըդ տո՛ւր մի՛ պահելի՛ր
Պահելի՛ր պահելի՛ր :

Ամէն մարդ գիտէ թէ քիչ օրագիր կայ որ Ռուսիայի սահմանէ անդին անցնի . և այն որ այս անպատուութիւնը ունի շատ անգամ ապահով չ'է ազատ ներս մտնելու և տարածելու . եթէ միտքի դահլճը հրաման տայ՝ լրտեսը երբէք աչք չը խփեր : Քանի մը շաբաթ կայ Ալմանիայի նորեկով օրագիրներէ մէկը Ռուսիա կ'առաքէի . սահմանը կը հասնի չը հասնիր խուզարկու պահակները կը հաւքելին և կ'սկսին քննել զան :

— Վտանգաւոր լրագիր մը չ'երևար կ'ըսէ պահակներէ մէկը, կրնանք ներել որ ներս մտնէ :

— Լաւ մը քննեցիր և հաւաստի՞ես որ բան մը չը պարուհակեր .

— Ալմաներէնքաջ չ'եմ գիտեր, ուստի պատասխանատու չ'եմ կամիր ըլլար .

— Սրէնին գնահ Թորոսօֆը կանչէ և աղաչէ որ ուշադիր կարդայ զան :

— Գիտես որ Թորոսօֆը, իր պաշտօնէ ինկաւ երեկ իր անհողութեան համար :

— Անանկ է նէ տո՛ւր նայիմ և էս կարգամ . առաջ Ալմանիան այսքան կ'ստկածի տեղի չ'եր տար . սնն Քանդին փիլիսոփայութիւնը տեսար մի՞ . այն է պատճառ որ ազատութեան ախտը հոս ալ արմատ գտաւ և օրէ օր սիրտերը և միտքերը ճարակելու վրայ է . բարեբաղդար մէր մաքրարանները օրէ օր կը շառնան և յոյս ունիմ որ Ռուսիան ապահով պիտի ըլլայ այն ժամաւ ախտէ : Այս պէս կ'ըսէ պահակապետը և մոմալով լրագիրը կը բանայ, զրասեղանի մը վրայ կը տարածէ և կ'սկսի տողերը և բառերը մի առ մի քննել : Շատ չ'երթար Նիկողայոս կայսեր վրայ դովեստ մը կը տեսնէ հոն և այնքան կը բերկրի որ ամէն բան կը մոռայ և

ծալլելով զայն, կը հրամայէ որ տարածել: Օրագիրը քաղաքէ բաղաք, ձեռքէ ձեռք ամէն տեղ կը սփռի և կը կտրողացի, շատերու բարկութիւնը կը գոգուէ և քանիմը ազատասէր սիրտերու անպատմելի ուրախութիւն կը պատճառէ: Լրտես մը այս հակառակ ազդումը կը նշմարէ և կը համոզի թէ այն գովեստը դառն հէգնութիւն մը կը պարունակէ. ուստի օրագիրին մէկ թիւը կ'առնէ և կը վաղէ ոստիկանին տունը կ'երթայ ու իր կարծիքը ու տեսածը կը յայտնէ: Ոստիկանը կը տեսնէ թէ յիշաւի այն զրուածը գովեստի միայն անունը ունի և բոլոր Ռուսիայի գէմ սաստիկ թշնամանք մ'է, անոր համար կը կատարի և հրաման կուտայ որ պահակապետը կանչուի: Ասիկա արտորայով կը վաղէ կուգայ և իր մեծին կախ երեսը դիտելով կը շուարի կը մնայ.

— Այս ինչ է Շոշորդօֆ, կ'ըսէ ոստիկանը ան ատեն, այսպէս ուրեմն հոգ կը տանիս որ գէշ օրագիրները մեր երկիրը չը մտնեն:

— Ի՞նչ կայ, տէր, մի՞ թէ...

— Ի՞նչ պիտի ըլլայ. մի՞ թէ դու հրաման չը տուիր որ աս վատ օրագիրը մեր երկիրը մտնէ.

— Այո՛ տէ՛ր, վասն զի մեր վեհափառ կայսեր վրայ գովեստ մը տեսայ և կարծեցի...

— Գովեստ մի՞ տեսար. չ'ըսե՞ս Շոշորդօֆ որ դու կոյր ես. ասոր ո՞ր տեղը գովեստ է. կարգն նայինք մէյ մը որ ես ալ լսեմ:

Պահակապետը այլ յայլմէ և դողալով հետազայ տողերը կը կարդայ այն ժամանակ « Նիկողայոս կայսրը հսկայ կաղնիի մը կը նմանի. իր լայն ստուէրը բոլոր Ռուսիայի վրայ կը տարածի և բոլոր աղքը կը պաշտպանէ. իր... իր պտուղը ուսու ժովորդեան կե... կերակուր կ'ըլլայ » կ'ըսէ կամկալով թշուառ պահակապետը և ուր իյնալը չ'իյտէր:

— Կը հասկընաս, Շոշորդօֆ, կը հասկընա՛ս մի հիմայ հեգնութիւնը, կաղնիին պտուղը մեզի կերակուր տալը, զմեզ... տեղ դնել է: Շոշորդօֆ աչքդ բաց, մէյմ' ալ այսպիսի գովեստներ Ռուսիայի մէջ տարածելը ներքանէ բանդ գէշէ. հիմակիբեր միակ այլ թե՛ն և պատիժ մը հրամայեմ որ հինգ օր կաղնիին պտուղով կերակուրիս. վերստին կ'ըսեմ աչքդ բաց Շոշորդօֆ, ուրիշ անգամ Սիսիերի կ'ստաբեմ դքեղ:

— Պ. Լճվերիէն հեմարանին աղդ ըրաւ թէ նոր մոլորակ մը գտեր է Պ. Կոլշմիդ անուն ուսումնասէրը : Երանի՛ թէ այս մոլորակն ալ իրենին չը նմաներ և մէկէ մը չը տեսնուած անհետ չ'ըլլար : Լճվերիէն ուրիշներու գիտը աղդ առնելու տեղ աւելի լաւ կ'ըներ մէյ մը հասարակութեան յայտնելու թէ իր գիտը ինչ եղաւ : Կոլշմիդի մոլորակով հիմայ երեսունութը մոլորակ կը նշանակւի երկինքի երեսը :

— Եւրոպայի մէջ տարւէ տարի շատ կերպ հանտեսներ (exposition) կ'ըլլայ, բուսաբանական, կենդանական, արհեստական, պատկերական և այլն . մասնաւոր հանտեսները գրեթէ իրարու կը յաջորդեն : Ամերիքայի մէջ հիմայ ուրիշ հանտես մը հնարներէ և մեր դարու ամենէ անյուր երևոյթը կրնայ համարուիլ . այս է մարդկային հանտեսը : Որքան հայր և մայր կայ կրնայ իր զաւակներէ ամենէ աղտը առնել և հանտիսարանը տանիլ, ուր արու և էջ մանուկները իրարու տխրի համեմատին , և մրցանակը պիտի տրուի այն մանուկներու որ յամենայնի կատարեալ գեղ մը ունին : Ասկէ ետքը նայինք Ամերիքայէ ուրիշ ի՞նչ այլանդակ լո՛ւր մը պիտի ընդունինք : Ամերիքեան սերունդը թող գերիներու աղատութիւն տայ և այնուհետև աղտը աղայներու մրցանակ հիւսէ . գերու թեան արատը մարդը իր սեռէն կը հանէ :

— Ինտերանտան Պէյժ (Indépendance Belge) անուն օրագրի մէջ կը կարդանք այս երկու տողերը . « Չորս հարիւր Հայ ընտանիք Ռուսիայ գաղթական եղան ղինոտը չը գրելլու համար » : Այս լուրը անչափ համառօտ է որ անիմանալի է մեզ : Կերկրայինք թէ իրաւ ըլլայ , վասն զի կը յղւամք թէ փորձը իրենց յայտնի ըրաւ այսպիսի գաղթականութեան վտանգը : Հիմայ Ռուսիա ապաւինելը կոյր զկուրայն անել խորխորատի մէջ նետել է . եթէ մահ չը գտնուի հոն , գերութիւնը պատրաստ է . Հայերը մէյ մը թող այս միտքերնին դէնեն :

— Ռուս կալանաւորներէ (prisonnier) մէկը խոյս տալ և հայրենիքը դառնալ միտքը դնելով՝ երկար օրերէ իվեր կը մամուռար թէ ի՞նչ ճար գտնէ որ Քրանսեան պահակներու ձեռքէ ազատի : Քանի մը օր կայ կը նայի որ հնար չը կայ եթէ բերանը բանալու ըլ-

լայ. վասնդի ամէն մարդ իր արտառանուծենէ շուտով կը հասկը նար ինչ աղգէ ըլլալը. ուստի կ'որոշէ որ համար ձեացնէ զինքը և բանտորի մը բաճկոն գնոյ առնելով աներևոյթ կ'ըլլայ քաղաքէ : Երկիրը իրեն անձանօթ է, բերան բռնալ անհնարին է, և հազիւ թէ քանի մը ստակ կայ բովը. ի՞նչ ընէ՝ ո՞ր կողմը դառնայ չ'իյտէ այսու ամենայնիւ չը յուսահատիր շխտակ իր առջեւ կը քալէ մտածելով որ ի վերջէ Ծրանսացի սահմանը պիտի հասնի : Փամբերով, օրերով այսպէս անյայտ ճամբաներու մէջէ կ'անցնի կ'երթայ . ամէն մարդ անոր կապոյտ բաճկոնը տեսնելով բանտը կը կարծէ զանկա և մէկու մը հոգը չ'ըլլար : Քանի մը աւանի մէջ պահակներէ կը բռնուի, շատ նեղութիւն կը քաշէ, այլ այնպիսի վարպէտ կերպով իր համբուծիւնը կը պահէ որ շատերը իր վրայ կը դիտն և կ'օգնեն որ իր ճամբան շարունակէ : Ի վերջէ քաղաք մը կը հասնի, քսակէն Ծրանսացի դրամ մը կը հանէ, եթէ ընդունուի ըսելէ թէ դեռ սահմանէն անդին չէ անցեր եթէ միբժուկայնի է թէ օտար երկրիւրայ կը գտնուի : Այսպէս կը մտածէ վարպետորդի վախատեան, և շուրթերը կճէլով կը նայի թէ ինչ պատասխան պիտի գայ իրեն : Եր դրամը կը մերժուի, և նոյն ժամայն իր համբուծիւնը կը դադրի : անասելի ուրախութեամբ մը մօտակայ մարդերու կը հարցընէ թէ ո՞ւր է, և կ'իմանայ որ Բրիտանի մէջ կը գտնուի : Ազատութիւն կը պոռայ իր լեզուով և հայրենակից մը կը բնտէ որ զայ զինքը պաշտպանէ : Բարեբաղդաբար նոյն քաղաքին մէջ բաղմամբ Ռուսեր կը գտնուին, Բրիտանի ո՞ր կողմը Ռուս չը գտնուիր, կը հաւաքին, կ'առնեն շոգեկառք կը դնեն և մինչև Ռուսիա իրթալու ստակը տալով անոր կը հեռանան անկէ :

— Քրիմէն, ուր հիմայ աշխարհի ամենէ անարկու կռիւը կը տեսնուի, շատ բաղմամարդ չէ . միայն արու բնակիչներու թիւը հազիւ թէ երկու հարիւր հազար հոգիի կ'էլնէ : Այս թիւէ հարիւր յիսուն և վեց հազարը Թարթար են ասոնցմէ ուծսոմ հաղարը շի նախան, անդէորդ կամ հողագործ տասը հազար քահանայ դատաւոր կամ օրինադէտ, տասը հազար տղնուական, որք թէպէտ և հիմայ առջի փառք չ'ունին, այլ դեռ քանի մը նշանակաւն արտօնութիւններու տէր են . յիսուն հազար քաղաքաբնակք սղտի վաճառականներ թերակողիին երեսը սփռեալ : Քրիստոնէայ բնակիչներու

Թիւը հաղիւ թէ քսաներկու կամ քսաներեք հազար կայ . բոլորն ալ արեւմտեան կողմէ են : Ռուսերուն Թիւը հազիւ հազ էրեքհազարի կը հասնի, որոնք ստորին արհեստներու կը հետեին և երկար ժամանակ չ'է որ հոն հաստատեալ են : Թիւրքիայէ և մասնաւորաբար Պոլիսէ զաղծական եկող յոյներու Թիւը կրնայ տասը հազար սեպիլ, որոնք ըստ մեծի մասին Պալաքլավա և Էօրաթուրիա կը բնակին : Մեր ազգի ժողովուրդին Թիւը ճիշդ յայտնի չ'է, այլ շատ շատ հինգ հազար հոգի գտնուի նէ մեծ բան է : Ասուի թէ ատենով հայերը աւելի շատուր էին այս կողմերը, դժբաղդաբար, ինչպէս ուրիշ երկիրներու մէջ հոս ալ օրէ օր պակսելու վրայ են : Իսկ շարժուն (flottant) բնակիչները որք Ալմաններէ, Լեհերէ և քանի մը Ֆրանսեաններէ կը բաղկանան, վեց հազար հոգիի կրնան հասնիլ :

— Քանի մը տարիէ ի վեր որոները այնպիսի հիւանդութիւն մը կը կրնն որ այգաւէտ երկիրներու անհնարին վնաս կուտայ, և ընտիր զինին օրէ օր պակսելու վրայ է : Արեւայ թէ Իգալիայի հոռմէական կրօնաւորները զինին կը սիրեն և Նոյեան տունկին վիճակը սիրտերնին տրամոռեամբ կը լնու : Ֆիօրէնայի արքեպիսկոպոսը մանաւանդ վշտահար և անմխիթար կը մնայ այս անլուր հիւանդութեան հարուածը առնելով, անոր համար աղօթներ ջինել և տալի տըւեր է . որ ամէն հոռմէական կարենայ Նոյ նահապետը բարեխօս բռնել և աղաչել որ հանի երկինքէն դարման մը տալու : Չը կարծէ մէկը թէ կատակաւ կը խօսինք . ոչ բնաւ : Այսպիսի զինեսէր աղօթները այնքան նոր բան մը կ'երևան մեզի որ կը խուժանք անոնց մէկին թարգմանութիւնը տալ Լիէն (Lien — Յօդ) անուն լրագիրէն քաղելով : « Ամենասուրբ Նոյ նահապետ, զու որ քու երկարամեայ կեանքի մէջ միշտ այգի տնկելու հետ եղար, և միշտ հոգ տարիր որ մարդկային սեռի պարգև տաս այն անգիւտ ըմպիլին որ մարդու ծախուը կ'առնէ, ուժ կուտայ և ուրախութիւն կը պատճառէ, աղէ՛ աչքդ մէջմը դարցուր մեր այգիներու վրայ զորս քու օրինակի հետեւելով մինչև այսօր մշակելէ չ'ենք դադրիր, նայէ՛, կը պաղատինք, ինչպէս աւերաբեր հարուածը դանոնք կը վիրաւորէ կը խռշտանգէ, և այգեկոծքէ առաջ ամէն պտուղը կ'ապականէ, տալականութիւն, որ սաստիկ պատիժ մը կրնայ համարուի մեր այնչափ հայնոյանքներու մեղ-

քերու որովք մենք թաթաւեալ կ'ապրինք է՛կ գծւա մեր վրայ... » :
Իգմիրի մեկտաւա՞ն հաճի Մարքոն ասոր ի՞նչ կ'ըսէ :

Փրանսայի հիւսիսային նահանգի մէջ հետաքրքրական դէպք մը պատահեր է և նշանակելու արժանի կը համարինք : Շինական մը ընտիր երիվար մը ունի և շատ կը սիրէ զան . օր մը անոր վրայ կը հեծնէ և իր գիւղէ հեռու զբօսնելու տեղ մը կ'երթայ : Հոն բաւական ժամ նստելէ և քանի մը շիշ գինի պարպելէ ետե նորէն երիվարը կը հեծնէ և իր գիւղը դառնալու կը պատրաստուի այլ այս անգամ կենդանիին շատ նեղութիւն տալով . վասնզի գինին զլուխը դարձնելով ինչպէս նստիլը չ կտեր : Ի ճանապարհի երկու երիտասարդ ասոր արտաքոյ կարգի շարժումները տեսնելով կ'ըսեն անոր « Բարեկամ այդպիսի աղւոր երիվարը չարչրկելու տեղ տեղի լաւ կ'ընեն եթէ վաճառես :

— Իրաւունք ունիք, ես ալ այն կը մտածէի քանի մը բոսկէ ատաշ :

— Քանի՞ր կը վաճառես :

— Գինը հոգս չ'է . ես այս կենդանիէ զոտեր եմ . ի՞նչ և կ'ուզէք տուէք և առեք զան :

— Յիսուն ֆրանք ունինք բաւական է մի՞. զո՞հ կ'ըլլա՞ն եթէ ոչ :

— Նս աւելի թանկագին ատի զան այլ ինչ և է, եթէ անկէ աւելի չ'եր ուղեր տալ կ'ընդունիմ ձեր առաջարկութիւնը » : Այսպէս կ'ըսէ շինականը և երիվարէն վար իջնելով երկու երիտասարդներու կը մօտենայ, երասանը կուտայ անոնց և յիսուն ֆրանքը կ'առնէ : Նրիտասարդները այսպիսի շահաւէտ առուտուրէ մը շատ գոհ ըլլալով երկուքը մէկէն երիվարին վրայ կը նետին և վայրկեան մը ատաշ կը վաւիտագին հեռունալ անորմէ : Ասիկա բան մը չ'ըսեր, կը նայի, այլ երբ կը տեսնէ որ բաւական հեռացան, երկու մատերը բերանը կը դնէ և կ'սկսի նոր կէրպով մը սուրել : Մէկէն երիվարը կանգ կ'առնէ, կոնակը կը թօթէ երիտասարդները գետնի վրայ կը նետէ և արշաւելով իր առջի տէրին քովը կուգայ : Ասիկա անոր վրայ հեծնալը և յիսուն ֆրանքով աներկայթ ըլլալը մէկ կ'ընէ : Այս առջի օրինակը չ'է որ երիվարները կուտան իրենց հաւատարմութեան համար . մէկը միայն յիշինք որ շատերու ծանօթ է և որ մեր դարու սկիզբը կատարեցաւ Ալմանիայի մէջ : 1815 ին երբ դաշնագիր տէրութիւնները իրենց

բանականները Ալմանիայի մէջ կը հաւաքէին և Ֆրանսայի գէմ պատերազմէնու կը պատրաստուէին Լէյքսիքայի կողմերը շատ Քօզաք կար և որովհետև այս զօրքերը ի բնէ աւաղակաքարոյ են զօրավարը հրաման հաներ և սպաննացեր էր որ էթէ մէկը մարդու մը-դպչի սաստիկ պատիժ պիտի կրէ : Յը մը Լէյքսիքայի կօշկարարներէ մէկը քաղքէն հետու տեղ մը զոյգ մը կօշիկ կը տանէր . և քօզաք մը երկվարի վրայ նստած և ուրիշ մ'ալ ետեւէն քաշելով այն կողմերը կը պտըտէր : Քօզաքը կօշիկները կը տեսնէ և բերնին ջուրերը կը վաղեն որ զանոնք յախշտակէ, այլ պատիժը յիշելով իր փափագը կը զսպէ , բանրեկամաբար կօշկարարին կը մօտենայ, և կ'ըսէ անոր թէ պատրաստէ իր երկվարներէ մէկը տալ էթէ անկա հաւանի կօշիկները իրեն տալու :

Միաժիտ կօշկարարը այսպիսի շահաւէտ առաջարկութիւն մը լսելով, ամենայն սիրով կ'ընդունի զան, կօշիկները կուտայ, երկվարը կ'առնէ վրան և կ'ըսէ և դէպի քաղաքը դառնալու կը պատրաստուի : Հաղիւ թէ հարկւր քայլ կը հետանայ մէյմ'ալ Քօզաքը լեզուն բերնին մէջ կը շարժէ տեսակ մը ձայն կը հանէ և անա իր երկվարը կօշկարարը վրայէն նետելով իր քովը կուգայ և միատեղ կը թռնի կը հեռանան անկէ : Թշուառ կօշկարարը ոչ միայն կօշիկները կը կորուսընէ, ցաւ կը կրէ, այլ և օրերով Լէյքսիքայի մէջ առակ նշաւակի կ'ըլլայ :

— Քանի մը ժամանակէ իվեր տնտեսական գոտիութիւնը զգուշաբար Եւրոպայի ազգերու վիճակը կը զննէ և ամէն բան հաշիւի կ'առնէ : Յուսամբ թէ այսպիսի դաժանելի և վիշալի աշխատութիւններու արդիւնքը պիտի ըլլայ երևան հանել այն ամէն վերքերը որով Եւրոպան կը տառապի : Գիտական օրագիր մը հետագայ հաշիւները կը հրատարակէ որոց ստուգութեան վրայ չ'ենք երկբայի :

Ֆրանսայի ժողովուրդը 1851 ին 55,785,170 հոգիի կը հասնէր որու կէսէն քիչ մը աւելին էգ սեռէ է :

20,851,622 հոգի երկրագործութեան կը պարապին , 2,094,571 հոգի տարադիւ ճարտարութեան, 7,810,114 հոգի այլապիլ արհեստներու և առուտորի, զրեթէ 4,000,000 հոգի ազատական արհեստներու : Ծառայներու թիւն է 755,505, մուրող, դատարկ, անկար, բանտարգէլ մարդերունը 782,496 :

Տարւէ [տարի, միջին թիւով, 960,000 մարդ կը ծնանի, և
811,000 մարդ կը մեռնի անկենդան ծնեալները չը հաշուելով :
227,000 տաճանոթիւն կ'ըլլայ :

44,970 Խւ կայ

27,512 Համր և խւ Վ

57,622 Կոյր

75,065 Միականի

42,582 Խոյլատոր (goitreux)

44,619 Սապատող

20,578 Հաշմ և ձեռնատ

22,547 Ոտնազար .

Կրօնքով Ֆրէսսայի ժողովուրդը այսպէս կը բաժնուի ,
54,951,052 Հռոմէական

748,552 Բողոքական

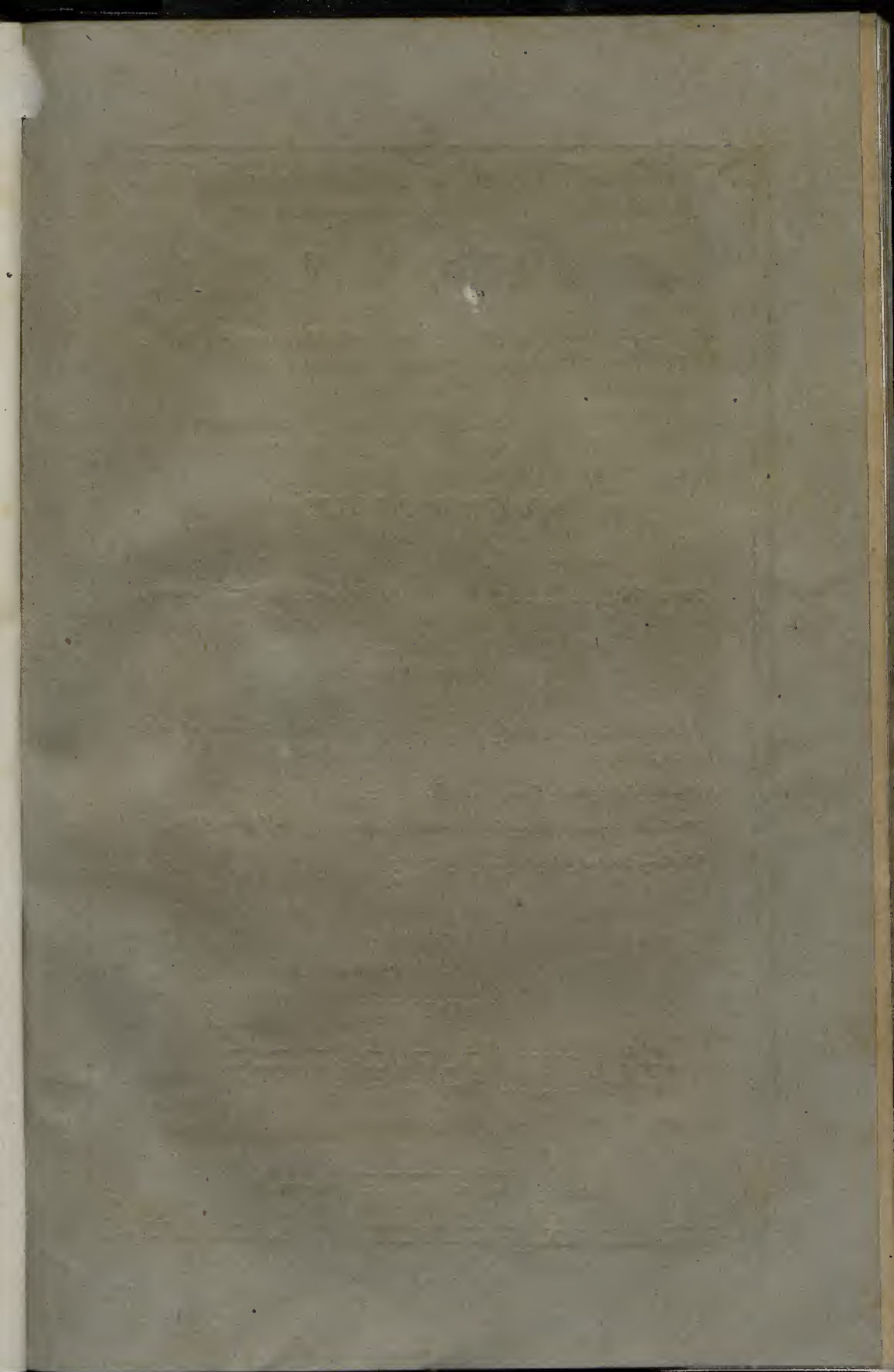
75,975 Հրէայ

26,548 Այլևայլ կրօնքէ

5,485 Անճանօթ կրօնքէ

Այլ այս բաժանումը շատ ստոյգ չ'է . Ֆրանսայի մէջ բիրատոր
մարդէր կան որ անուշով միայն հռոմէական են :

Համարատու Տըլէդր :

ԱՐԵՒԵԼՔ

Ամբողջ երկու անգամ կ'երևէ, մէկին եւ տասնընինգին, ամեն մէկ թիւը երկու թերթի ութսոյն :

ԳԻՆ ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ԲԱՐԻՁ

ԾՏԱՐ ԵՐԿԻՐ

ՏԱՐԵԿԱՆՔ 20 ֆ .

ՏԱՐԵԿԱՆՔ 26 ֆ .

Ինչ որ շարադրութեան կը վերաբերի առ Ս. Ոսկանեան առաքելու է (rue de Seine, 21) :

Ձեռագիրները ետ չ'են տրիր, եթէ չը տըսին, կ'այրելին :

Անանուն յօդուած մը չը հրատարակիր . ֆրանսայի օրէնքի դէմ է :

Անվճար նամակը կամ ծրարը կը մերժուի :

ԳՈՐԾԱԿԱԼՔ

ՊՕԼԻՍ Յարգի Ա. Պէրպէտեանի Գրատունը :
ԻՉՄԻՐ Յարգի Արիւարեանի Գրատունը :
ՅԵԳԻՊՏՈՍ Յարգի Տ. Գրապարեան Եղբարք :